

6. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. — К.: Либідь, 2006. — 256 с.
7. Дзига. Українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги / Укладачі: В. І. Семеренський, П. Г. Черемиський. — Х.: Друк, 1999. — 528 с.
8. Довженко Г.В. Український дитячий фольклор (віршовані жанри). — К., Наукова думка, 1981. — 172 с.
9. Довженко Г.В., Луганська К.М. Українські колискові пісні та забавлянки. — К.: Наук. Думка, 1984. — С.11—44.
10. Маєрчик М. Одяг як символічне тіло (на матеріалах української традиційної культури) // <http://www.etnolog.org.ua/vyd/vydetn/Body/Art08.htm>
11. Марчун О.В. Поетика української народної колискової пісні: мотиви, функції, образи / Автореферат : Автореф дис. ... канд. філ. наук: 10.01.07. — Фольклористика. — К., 2005.
12. Паркер С. Гендерні ритуали: вивчення етикету, суспільних символів та когнітивний аспект // Студії з інтегральної культурології. Ритуал. — №2. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. — С. 32—55.
13. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура. — СПб: Наука, 1994. — 246 с.
14. Седакова И.А. Балканские мотивы в языке и культуре болгар. Родинный текст. — М.: Индрик, 2007. — 432 с.
15. Смолінська О.Є. Лінгводидактичні основи національно-мовного виховання особистості засобами українського фольклору: Автореф дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. — Теорія та методика навчання української мови. — К., 1999.
16. Толстая С.М. К прагматической интерпретации обряда и обрядового фольклора // Образ мира в слове и ритуале. Балканские чтения - 1: Москва, ИСиБ, 1992. - С. 33-45.
17. Топоров В.Н. О ритуале. Введение в проблематику // Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. - М.: Наука, 1988. - С.7-60.
18. Топоров В.Н. Из наблюдений над загадкой // Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Загадка как текст. 1. — М.: Издательство «Индрик», 1994. — С. 10—117.
19. Харитонов В.И. Заговорно-заклинательное искусство восточных славян: проблемы традиционных интерпретаций и возможности современных исследований / отв. ред З.П.Соколова. Москва: ИЭА РАН, 1999. Часть 1. — 292 с.; Часть 2. — 310 с.
20. Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра / Подг. текста и общ ред. Н.В.Брагинской. - Москва: Лабиринт, 1997. - 448 с.
21. Чеснов Я.В. Герменевтический поход к происхождению смеха // Этнографическое обозрение. — 1996. — №1. — С. 53—61.
22. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: "за" и "против": Сб. ст. - Москва: Прогрес, [1960] 1975. - С. 193-230.

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ В ЗОНАХ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ

В останні десятиліття внаслідок здобуття Україною незалежності відроджуються й міцніють зв'язки як діаспорних українських масивів (зокрема заокеанської еміграції) зі своєю історичною батьківщиною, так і периферійних земель із центром, осердям материзни. Відтак одним із необхідних і пріоритетних завдань стає вивчення української культури за- і пограничних теренів загалом та їхньої фольклорної традиції зокрема.

В останні десятиріччя українська фольклористика збагатилась виданнями, присвяченими народній словесній традиції українців, що проживають за межами державних кордонів України. Це збірники пісень із Зеленого Клину (Приморського, Хабаровського краю, Амурської, Камчатської і Сахалінської областей Російської Федерації) [11]; із Кубані (Північно-Західного регіону Краснодарського краю РФ) [15]; із північного Підляшшя (Республіки Польща) [17], із сіл північної Молдови [1], [12], [14], [181]. Усі ці видання засвідчують сучасну збереженість фольклорної традиції українців зарубіжжя, а також риси суттєвих впливів на неї сусідніх етнокультур.

Дослідження культури українського пограниччя пов'язане із складнощами, що неодмінно виникають у випадках, коли державні кордони не збігаються (навіть з урахуванням природної "похибки") із кордонами етнічними. Скажімо, у ході експедиції на Східне Поділля (у його

придністровські терени) 2006 року [6] вдається зафіксувати фольклорну традицію, яка без зважання на будь-яку границю гармонійно просувається на землі північної Молдови (а її фіксуємо у ході польових досліджень 2005, 2006, 20007 років [5]) і лише глибше на північ виразно набуває характеру зони етнокультурного порубіжжя.

Природна зона етнокультурного пограниччя розширювалася внаслідок несталості державних кордонів, їхній виразній несумісності з етнічними межами. Окремі українські етнічні землі за умов бездержавності були відмежовані й стали частинами територій чужих держав, зокрема такі землі входять до складу Румунії, Словаччини, Польщі, Молдови, Білорусії, Росії. Відтак у багатьох випадках питання сучасного порубіжжя розглядається насправді на матеріалі первісно гомогенного етнічного масиву. Певна річ, такий масив у ХХ столітті внаслідок розмежування міждержавним кордоном (та супровідної двовекторності інтеграційних процесів і розвитку самосвідомості [10, 28]) та подекуди через "просювання" населення залежно від етнічної приналежності набув якостей нового пограниччя, яке як ніколи ретельно розмежувало народи по обидва боки границі.

Відомо, що політика розмивання нації особливо загострювалася на периферійних землях України, оскільки віддаленість периферії від центру є прямо пропорційна інтенсивності його культурних впливів (чим далі від етнічної України, тим слабший культурний зв'язок з нею та натомість відчутніші реляції сусідів [16]), а також у складних історичних умовах відвертого несприйняття і блокування суспільно-культурних форм життя однієї спільноти в панівному іноетнічному соціумі (в межах чужої держави). За таких обставин значення традиційної усної словесності стає особливо важливим - виконує роль ідентифікатора етнічного характеру цієї спільноти.

На так звану *україноспівність* як домінанту етнічного самозбереження українців у зонах тісного сусідства з іншим етносом чи в умовах проживання в іноетнічному середовищі вказували багато дослідників. Зокрема, Тетяна Клишченко, вивчаючи культуру та уклад життя українців Алтайського краю, писала: "За моїми спостереженнями, культурною віссю, на якій тримається етнічна оригінальність, культурна живучість українства в Алтайському краї, є пісня. Є ще українськомовні села, вулиці, сім'ї, але й там, де вже відбулась мовна русифікація, живе народ *україноспівний*" [8, 127]. Схоже міркування висловлює Надія Супрун-Яремко - дослідниця пісенності українців Кубані: "Найяскравішим засобом українського етнічного самовираження на Кубані, зокрема на території колишньої Чорноморії, є народна пісня як показник свідомості й духовної культури нації з багато тисячолітньою історією свого формування та утвердження" [15, 58]. За нашими польовими спостереженнями [5], саме фольклор допомагає зберегти свою етнічну ідентичність українцям Молдови.

З огляду на етноконсолідуюче значення усної словесності особливої уваги фольклориста заслуговує функціонування на теренах порубіжжя та зарубіжжя історичної пісні - жанру, що утримує та водночас актуалізує історичну пам'ять народу. Так само важливим є явище побутування на українських кресах пісень суспільно-соціального змісту (так званих "станових"), у яких збереглися архаїчні пережитки етнічного мислення (чумацькі, наймитські, сирітсько-наймитські, бурлацькі, рекрутські та солдатські) [15, 14]. Не менш цікаво з'ясувати репертуар українських пісень літературного походження, авторство яких відоме, а поява, як правило, чітко датована. Недаремно Р.Кирчів, оглядаючи видання фольклору з українсько-білоруського пограниччя, у яких весь матеріал беззастережно подано як "білоруський фольклор", особливо акцентує увагу на авторській фольклоризованій пісні [7, 307-311]. Уважне ставлення до таких жанрів на порубіжних теренах зумовлюється можливістю саме на такій джерельній базі більш-менш предметно говорити про народження твору в лоні певної етнофольклорної традиції, про його входження в іноетнічне середовище і адаптацію в ньому.

Фольклор українців при- та закордоння важливо фіксувати у контексті інформації про топоніміку та антропоніміку села, про знання (повне чи часткове) / незнання мешканців котрогось з діалектів української мови, про історичні пам'ятки, важливі події, відомі постаті та загалом культурні орієнтири села, про конфесійну та етнічну самоідентифікацію, про яскраві / слабо виявлені ознаки національної самосвідомості. Адже через кризу самоідентифікації, яка більш чи менш відчутно проявляється на теренах погранич, робиться спроба довести, що українське населення погранич чи діаспори - особлива, відрубна від української нації етнічна спільнота [15, 53]. Такий широкий контекст, у який буде вписано фольклорну традицію порубіжного чи зарубіжного села, може увиразнити етнічне обличчя його культури.

Водночас дослідження української фольклорної традиції у зонах етнокультурного пограниччя, в умовах тісного сусідства двох чи більше етносів та відповідно плідної взаємодії їхніх культур становить особливий науковий інтерес. Скажімо, польсько-українські культурні зв'язки позначилися на відсутності або рідкісності пісенного фольклору на західному пограниччі Північного Подляшшя [17, 12]. Білорусько-українських тісні взаємовпливи виявляють себе передусім у побутуванні волочебних пісень на теренах північного Подляшшя [17, 12]. Під потужним впливом молдавсько-румунської весільної музичної традиції (весільних оркестрів) на землях південної і південно-східної Буковини, а також подністровських просторах Східного Поділля (і, звичайно, ж у селах північної Молдови) майже зникла весільна обрядова пісенність. На порубіжних теренах заразом можемо спостерігати й особливо виразну "закритість", "замкнутість" своєї культури, її виняткову консервацію. Як і на маргінальних масивах, на пограниччі "часом заховується чимало прадавніх, навіть реліктових етнокультурних явищ, згублених або змодифікованих на основному національному ареалі, де інтеграційні процеси, натурально, в межах єдиного етносу відбуваються швидше" [10, 29]. Якраз на теренах українсько-молдовського пограниччя (по обидва боки кордону) нам вдалося фіксувати архаїчну традицію так званого "колядування на стерні", тобто виконання колядки на початку жнив при першому зжатому снопові. На українсько-білоруських порубіжних землях (Ратнівський район) до сьогодні побутують поминальні голосіння, час виконання якого має суто "календарну" прив'язку - збігається із початком кування зозулі. У певних місцевостях Східного Полісся навіть традиційні обрядові голосіння називають "кукуванням" [13. 377].

На фольклор зон етнокультурних контактів виразно і по-особливому впливає близькість міждержавного кордону та відповідно виняткова інтенсивність перебігу таких явищ, як урбанізація, еміграція, міждержавна та міжетнічна комунікація тощо. У ході експедицій неважко зауважити: із наближенням до кордону, а тим паче - до переходів чи застав - фіксації фольклору стають скупішими, біднішими. Загалом, за розповідями мешканців прикордонних теренів, їхня історія у XX столітті постає як стрімкий, інтенсивний рух подій, зламів, змін, катастрофічних потрясінь, стиснутий у прокрустовому ложі часу. Як наслідок - старе ще не настільки віджило, щоб створити достатньо простору для нового. Спостерігаємо нелогічне, негармонійне поєднання архаїчних рис із ультрановаційними. Давня зрубна хата з будівельною пінкою між брусами і сателітарною антеною на даху, яку ми бачили у селах українсько-польського пограниччя, чи найновіша модель іномарки біля хати, поставленої на пнях замість фундаменту в поселеннях українсько-білоруської зони, - це промовистий образ, який ілюструє сучасне життя фольклорної традиції.

Тема *границі, митниці, митників, мита* як особливо актуальна, наболіла для мешканців порубіжних теренів, певна річ, входить у традиційні обряд та супровідний фольклор і часто цікаво, по-інноваційному опрацьовується. Зокрема на теренах українсько-польського пограниччя весільна обрядодія "брама" ("ворітна") переростає у картину митного переходу. Традиційний "викуп", "відкупне" за наречену відповідно починає називатися "митом" [2, 84] (Лемківщина). На українсько-румунському прикордонні (с. Вашківці) у ході новорічного обходу з Маланкою було встановлено бутафорську смугасту будку й шлагбаум з надписом "Вадул Сірет" (назва прикордонного пункту на території Румунії), у якій костюмовані "румунські митники" виконували свої "службові обов'язки" [9, 264-265]. Анекдот як дуже чутливий до часо-просторового контексту жанр на теренах пограниччя теж "прилаштовується" до "граничної" тематики. Зокрема, у прикордонному селі на польсько-українському пограниччі (с. Губичі) зафіксований відомий анекдот із завершальною фразою "Яке безглузде самогубство!", у якому звичний працівник ДАІ логічно змінюється *пограничником* [3]. Окрім того, побутують анекдоти, тематика яких безпосередньо пов'язана із буднями життя прикордонників [4].

Дослідження стану збереження українського фольклору в активній та пасивній пам'яті мешканців погранич з урахуванням усього комплексу питань (консервація своєї традиції, роль фольклору в етнічній самоідентифікації, вплив чужої традиції, культурна взаємодія, вплив типових для прикордонної зони явищ урбанізації, еміграції тощо) стане одним з першим кроків до розуміння буття українця на порубіжжі та відтак етнокультурного відродження українців погранич.

ЛІТЕРАТУРА

1. В земле наши корни. История, традиции и фольклор сел Дану, Каменкуца и Николаевка Глодянского района. Исследования и материалы. - Кишенев: Штиинца, 1997. - 398 с.
2. Гузій Р., Вархол Н., Вархол Й., Остапик О. Весільні обряди // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження: У 2-х т. / Відп. ред. С.Павлюк. - Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. - Т. 2. Духовна культура. - С. 75-93.
3. Домашній архів автора (зап. Н.Пастух 18 листопада 2006 р. у с. Губичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.). Текст анекдоту: "Іде машина. І в машині труп розчленований. І пограничник в нас відкриває машину і каже: "Шо ви таке везете? Ви ж знаєте, шо вам за то буде". Він каже: "Та то маскаль!" - "Боже! Яке самогубство".
4. Домашній архів автора (зап. Н.Пастух та Л.Горошко 20 листопада 2006 р. у с. Нижанковичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.). Текст анекдоту: "Ну, пагранічник іде з собакою в наряді. Ідуть-ідуть, коли в кущах почало шось шарудеть. Тут пагранічник тіпа кае на собаку: "Іди, - кае, - подивися". А собака такий: "Ги, - кае, - сам іди подивись, - кае, - я й отсюда погавкать могу".
5. Експедиція відділу етнології сучасності та фольклористики Інституту народознавства НАН України (м. Львів) в північну Молдову, що здійснювалися щорічно з 2005 року. Під час фольклорних експедицій було обстежено близько 30 сіл Фалештського, Флорештського, Єдинецького, Окницького, Дондушанського, Дрокіївського району; Синжерійського, Рижканського районів.
6. Експедиція відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України (м. Львів) на Східне Поділля (у сс. Зінківці, Китайгород, Привітне, Супрунківці Кам'янець-Подільського району; у с. Сивороги Дунаєвського району; у с. Мала Стружка Новоушицького району Хмельницької області, а також у с. Курашівці Мурованокуриловецького району; с. Каришків Барського району; у с. Перепільчинці Шаргородського району, а також у сс. Володіївці, Митки, Степанки, Маньківці Барського району Вінницької області) 22-30 червня 2006 року.
7. Кирчів Р. Из фольклорних регіонів України. Нариси і статті. - Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. - 351 с.
8. Клиненко Т. Культура та уклад життя українців Алтайського краю // Мистецтво і традиційна культура українського зарубіжжя. Матеріали міжнародної наукової конференції. - Львів, 1996. - С. 125-129.
9. Курочкін О. Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка».- Опішне: Українське народознавство, 1995.- С. 392 с.
10. Мацієвський І. Проблеми маргінальних українських етноісторичних масивів сучасного зарубіжжя // Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті / Матеріали міжнародної наукової конференції в рамках V Міжнародного фестивалю українського фольклору "Берегиня" / За ред. проф. В.Давидюка. - Луцьк: ПВД "Твердиня", 2007. - С. 26-36.
11. Народні пісні українців Зеленого Клину в записах Василя Сокола. Нотні транскрипції Лариси Лукашенко. - Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. - 272 с.
12. Панько В. Заговори севера Молдовы ("примівки" и "descintece"). - Satori, 2002. - 71 с.
13. Пісні Сумщини. Українські народні пісні / Фолькл. записи В. Дубравіна, під ред. А. Авдієвського, О. Білаша, Г. Гембера та інш. - Київ: Музична Україна, 1989. - 503 с.
14. Співає Стурзовка. Збірка українського та молдавського фольклору с.Стурзовка Глоденського району Молдови / Укл. К.Попович, К.Чернеча (тексти); Я.Мироненко (мелодії); В.Панько (збирач) та ін. - Кишинів, 1995. - 182 с.
15. Супрун-Яремко Н.О. Українці Кубані та їхні пісні: Монографія. - К.: Музична Україна, 2005. - 784 с.
16. Сухомлинов О. Контексти прояву культурного пограниччя (на прикладі Кресів) // http://polonia.org.ua/2003-6/konf/04_2005/suhomlyn.pdf
17. Традиційні пісні українців Північного Підляшшя (за матеріалами експедицій 1999-2001 років Лариси Лукашенко та Галини Похилевич). - Львів: Камула, 2006. - 308 с.
18. Satul petrunea la cintec si la joc. Din istoria și poezia populara a satului Petrunea-Glodenii. - Chicinaiu, 1995 - 256 s.

Ольга ХАРЧИШИН

© 2008

СПЕЦИФІКА І ПЕРСПЕКТИВИ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МІСТА

Із потужним поступом цивілізації, розвитком міст фольклор набуває нових якостей та функцій, інтегрується у складній системі культури. Учені Заходу, а за ними і Росії, які зараз